

/// Szécsényi András

=== **Kiváltságos zsidók, 1944**

Budapest–Bergen–Belsen–Svájc: A Kasztner-vonat fővárosi utasai. / Budapest–Bergen–Belsen–Switzerland: The Budapest Passengers of the Kasztner Train.
Szerkesztette: Lukács Anikó.

Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2020. 95 p.

Nem mondható rendszeresnek, ha magyar nyelven, különösen magyar szakemberek tollából a holokauszt magyar vonatkozásairól, illetve azzal tágabban összefüggő eseményekről új megközelítésből szerezhetsz ismereteket a témakör iránt érdeklődő olvasó. Jelen kötet azonban, amely a Kasztner-vonat utasainak egy csoportjára, a budapesti zsidókra fókuszál, részben ilyen munka.

Kasztner Rudolf (Rezső) kolozsvári ügyvéd és újságíró 1940 óta élt Budapesten családjával. Már Erdélyben csatlakozott a cionista mozgalomhoz, ebbéli tevékenységét azonban Budapesten emelte magasabb szintre. A zsidóság üldöztetésének fokozódásával Kasztner bekapcsolódott a Komoly Ottó vezette Segély- és Mentőbi-

zottság (Vaada) munkájába, amelynek az agilis és jó kapcsolatokkal rendelkező férfi idővel egyik irányítójává vált. A Mentőbizottság, melynek fő célja az országba

menekült zsidóknak a brit fennhatóság alatt álló Palesztinába való juttatása volt, az ország 1944. március 19-ei német megszállását követően még aktívabban lépett fel hitsorsosaik érdekében. Hamar tudomást szerzett és hitelt adott a beérkező információknak,¹ miszerint a hitleri Endlösung célja az európai zsidóság megsemmisítése, ilyenformán a nemzetiszocialisták a Magyarországon élő mintegy 800 000 fős zsidó (vagy a zsidótörvények által annak minősített keresztény) lakosságot is halálra ítélték. A tettestársi szerepkörben diszponálós Sztójay-kormány és más állami szervezetek részvételével a vidéki zsidóság precízen kivitelezett és olajozottan végrehajtott gettósítását és deportálását (1944. április 16. – július 4.) a Vaada természetesen sem megakadályozni, sem lassítani nem tudta. A tavaszi és nyári hónapokat azonban a budapesti Zsidó Tanács mellett (előtt?) egyre nagyobb befolyást szerző csoport – egyebek mellett – kapcsolatépítésre, tárgyalásokra és akciók kivitelezésére használta fel. Kasztnerék összeköttetést teremtettek Kurt Becherrel és Adolf Eichmann-nal, akik a Vaada vezetőit partnernek tekintették. Becher és más ss-tiszteket részben személyes meggazdagodásuk mozgatta, részben pedig a háború utánra tekintettek, és a genocídiumban betöltött szerepüket igyekeztek tisztára mosni. Hosszas és fordulatos alkudozások nyomán sikerült megállapodniuk abban, hogy mintegy 1 000 dollárnak megfelelő készpénzért, értékpapírokért és ékszerekért cserébe legalább ezer személyt kiutaztathassanak semleges területre.

A vonat utaslistájának összeállításban Kasztner lényegében szabad kezet kapott, jórészt mégis a kolozsvári cionisták javaslatai szerint állította azt össze, amit később más Mentőbizottság-tagok kérésére korrigált. Hogy a listára hogyan, továbbá kik kerültek fel és miért – mindez a mai napig megosztja a Kasztnerre és „vonatára” emlékezőket, illetve a történetírást egyaránt. Sokak (különösen a transzport tagjainak leszármazottai) szemében érthető módon Kasztner embermentő hős volt, aki élete kockáztatásával sok száz, főként magyar identitású zsidót mentett ki a nácik karmai közül.² Mások – mint legutóbb Paul Bogdanor – véleménye szerint viszont Kasztner áruló volt, aki kölcsönös előnyökért „lepaktált az ördöggel.”³ A mértéktartó értékelések több szempontot is figyelembe vesznek. Az biztos, hogy Kasztner különféle csoportok tagjait juttatta fel a vonatra, nem csak prominenseket és cionistákat (budapesti neológok, vidéki ortodoxok, külföldi menekültek, árvák stb.).⁴ Kétségtelen, hogy akcióját hozzátartozói (közte felesége) kimenekítésére is használta, amelyhez igénybe vette apósa, Fischer József befolyását, aki a kolozsvári zsidó hitközség elnöke és román parlamenti képviselő volt, később pedig az utazó csoport megválasztott vezetője (Lagerältester) Bergen-Belsenben is. Kasztner tárgyalásai 1944. június 30-án hoztak eredményt. Az addigra a budapesti Columbus utcai Siketné mák Intézeté-

1 = Haraszti, 2005: 10.

2 = Például: Porter, 2007; Szamosi, 2008.

3 = Bogdanor, 2016. Az említett, később elterjedt értékelést jeruzsálemi perében a bíró használta először.

4 = Például: Karsai–Molnár (szerk.), 2013, különösen: 17–49.; legújabban: Veszprémy, 2021.

ben, valamint a Bocskai és az Aréna (ma: Dózsa György) úti zsinagógákban felállított gyűjtőtáborokban összezsúfolt zsidók engedélyt kaptak a távozásra. Úgy hittek, Palesztinába vagy Spanyolországba távozhatnak. A rákosrendezői állomás egyik mellékvágányára helyezett marhavagon azonban gyorsan lelombozta elvárásaikat. Amint kikerültek fővárosi átmeneti táborhelyükről, a viszonyok nyomban leromlottak. A borzalmas körülmények között zajló, kacifántos vonatút ismeretlen helyre, a Hamburg és Hannover közti Bergen-Belsen koncentrációs táborba vitte őket, ahol a többséget december elejéig, közel fél évig fogva tartották, amíg végre Svájcba kerülhettek.

A Budapest–Bergen-Belsen–Svájc. A Kasztner-vonat fővárosi utasai című vékony kötet a fenti történet szereplőinek egyik csoportját, a budapesti zsidóság egyes tagjainak élettörténetét és kivásárlásuk utáni kálváriáját járja körül. Előzménye a Budapest Főváros Levéltárában rendezett, *Falba zárt sorsok* című időszaki kiállítás hasonló című egysége volt.⁵ A tárlat rendezése során gyűjtötték össze azokat a dokumentumokat, fényképeket, tárgyakat, és végeztek családtörténeti kutatásokat, amelyek e kötetnek is alapját képezik. A tárlat – miként jelen könyv is – nem Kasztnerrel és mentőtevékenységét helyezi fókuszába, hanem tíz olyan budapesti zsidó család sorsának szélesebb történeti keretek között történő bemutatására vállalkozik, akik a vonat közel 1700 utasa között 1944. június 30-án elhagyhatták az országot, és két lépcsőben, augusztusban, majd decemberben Svájcba kerültek. A kötet témája nem a semmiből került a levéltár látókörébe: kötődik a budapesti Kossuth tér egyik lakásában váratlanul napvilágra került fővárosi lakásívekhez, azok feldolgozásához és bemutatásához, amelyből a *Falba zárt sorsok* másik kiállítási egysége, a *Házak és emberek, 1944* készült. E lakásíveknek ugyan elenyésző tartalmi közülük van a Bergen-Belsenbe, majd onnan Svájcba „kiszállított” zsidó családok történetéhez, viszont összeköti őket, hogy mindkét esetben személyes sorsok, életutak és ehhez kapcsolódó magániratok és narratív források bemutatásáról és értelmezéséről volt szó.

A kötet hatfős szerzőgárdája – egy kivételével mind Budapest Főváros Levéltárának munkatársai: Garami Erika, Lukács Anikó, Nagy Ágnes, Németh Ágnes, Sipos András és Annie Szamosi – a kiterjedt forrásfeltárás során tucatnál is több levéltárból, illetve privát archívumból gyűjtötték össze az interpretált közigazgatási, hivatali, illetve ego-dokumentumokat. A gyűjtemények sorából is kiemelkedik a zürichi Archiv für Zeitgeschichte-ben lévő Verband Schweizerischer Jüdischer Fürsorgen – ilyen vonatkozásban tudomásom szerint soha nem hasznosított – iratanyaga, valamint Budapest Főváros Levéltára sokrétű családi irategyűjtései, továbbá különféle hivatalainak, szervezeteinek dokumentumai, térképei és fotói, amelyek a munka forrásbázisát képezik.

⁵ = Falba zárt sorsok. Budapest Főváros Levéltára időszaki kiállítása, 2019.

A munka műfaját nehéz meghatározni, és ebben a kötet készítői sem sietnek az olvasók segítségére. Részben fényképek, grafikák, dokumentumok és más egyéb források reprodukcióit gazdagon bemutató, tudományos igényű kiállítási katalógusként jelölhető meg; ugyanakkor nem szerepelnek benne teljes tárgy- és dokumentum-leírások, és kiállítási vezetőnek a tárlat méreteihez képest túlságosan terjedelmes. Egy értékelés szerint „album-jellegű” összeállításról van szó,⁶ ami részben igaz, ám a kötet önmagában értelmezhető és értelmezendő történeti összességként is felfogható. Forráskiadvány-jellege is felsejlik, hiszen nem áll másból, mint családi dokumentumok és levéltárban elhelyezett magániratok történeti keretek közötti bemutatásából. Formailag azonban nem felel meg a klasszikus, levéltári forrásgyűjtemények kiadásával szembeni követelményeknek. A kötet ugyanis tudatosan kerüli a lábjegyzeteket, azonban a szerkesztés elveiről sehol sem talál információt az olvasó, így homályban marad ennek miértje. Az utolsó lapokon szereplő kép- és dokumentumjegyzék ugyan logikusan követi a könyv lapjain leírtakra-bemutatottakra való hivatkozást, feltűnő az a szerzői szándék, hogy csak a forrásokat jelölnek meg, történeti szakirodalmat nem. A Lukács Anikó szerkesztette könyv nem tekinthető kismonográfiának sem, hiszen több szerző közös munkájáról van szó, amely velősen, ugyanakkor e műfajhoz túlságosan rövidre szabottan ágyazza be mondanivalóját a nagyobb keretek közé, ezért nem reflektálhat a témával összefüggő történeti interpretációkra és vitákra.

Ha már itt tartunk, érdemes leszögezni, hogy a Kasztner-vonatról és annak utasairól szóló tudományos diskurzus egyébként sem Magyarországon folyik. Ez összefüggésben áll azzal, hogy a második világháború után Izraelbe alijázó Kasztner új hazájában náci kollaboráció vádjával 1953-ban perbe fogták, majd meggyilkolták; ez az eseménysor személyére és mentőtevékenységére meglehetősen korán, majd a jeruzsálemi Eichmann-per (1961) révén ismételten ráirányította a nyugati (tudományos) közvélemény figyelmét. Ezzel szemben Magyarországon lényegében az 1980-as évek derekáig nem lehetett róla nyíltan beszélni, s később sem került a magyar kutatások homlokterébe. A magyarországi jelenlét hiányát magyarázza a hazai holokausztkutatásokat a mai napig jellemző zártság és elszigeteltség, illetve az intézményesültség általános hiánya, amely nehezíti teszi a külföldi diskurzusokban való aktív részvételt.⁷ Éppen ezért a kötet szerzői és szerkesztői jól döntöttek, amikor a könyvet két nyelven – magyarul és angolul – adták közre. A Budapest–Bergen-Belsen–Svájc mentőút vonal ugyanis (a későbbi cionista mentőakciók mellett)⁸ nemcsak a háború alatti önmentés legsikeresebb akciója volt, amelyben Kasztner bátorsága elvitathatatlan szerepet játszott.

6 = = Klacsmann, 2020.

7 = = Erre világított rá elsőként Gyáni, 2008: 13–23. A változásokról újabban Laczó, 2019.

8 = = Ennek alátámasztására lásd például Benedek–Vámos, 1990; Novák, 2007.

A mintegy száz oldal terjedelmű, képekkel gazdagon illusztrált munka volta-képpen két nagy tematikai egységre oszlik. Az első harmadát kitevő, néhány oldalas, rövid fejezetekre tagolódó rész lényegében azokat a történeti kereteket mutatja be (makroperspektívából), amelyekben azután a kötet második kétharmadát kitevő egyes családtörténetek (mikroperspektívából) értelmezhetőek. Úgy vélem, hogy az előbbi kisebb-nagyobb hiányosságokkal bír, míg a mikrohistorikus fejezetek jobban sikerültek, ezért a recenzió további része elsősorban a nagyobb kereteket leíró részekre fókuszál. A kötetet az előszó után – némileg a fentiekhez igazodva – egy személyes hangvételű bevezető nyitja meg (*Utazásom a múltba / A Personal Journey into the Past*): Annie Szamosi szövege egy olyan másodgenerációs túlélő vallomása, akinek nagyszülei, Sternberg Zebulon Jonatán és Dach Margit a vonat alpesi államba került utasai voltak. Szamosi szövege – éppen személyessége, egyszersmind akaratlan elfogultsága okán – megkívánta volna a szerkesztői reflexiót, még akkor is, ha Szamosi egyébként Kasztner Rezső tevékenységének monográfusa.⁹ Ugyanis az olyasféle mondatok, mint hogy a vonat utasai nem voltak prominens személyek (12.), nem tartoznak a mainstream értelmezések közé. Ezért indokolt lett volna jegyzetekben kiegészíteni, különösen akkor, amikor a narráció egyébként is (a kötet terjedelmét tekintve érthetően) nélkülözi a Kasztnerről folyó történeti diskurzus bemutatását.

A következő fejezet (*A Kasztner-vonat / The Kasztner Rescue Operation*) lényegében a Mentőbizottság működését, benne Kasztner Rezső szerepét, valamint a vonatút történetét mutatja be elindulásától Svájcba érkezéséig. E tömör leírás jó arányérzékkel és biztos kézzel megrajzolt összefoglalás, amelyet vizuálisan is láthatóvá tesz a magyar szakirodalomban elsőként bemutatott útvonalterkép, amely – amint a forrásjegyzékben is látszik – a Bergen-Belsen Emlékhely (Gedenkstätte Bergen-Belsen) állandó kiállításának katalógusában¹⁰ található térkép átültetése (21–23.). Véleményünk szerint e fejezet esetében különösen indokolt lett volna jegyzetelni, egyszersmind orientálni az olvasót a felhasznált szakirodalomhoz is, nemcsak a vázolt vitás kérdések okán, hanem pusztán azért is, mert az angolul nem tudó nagyközönség számára hiánypótló vállalkozás lett volna. A szerzők nem reflektáltak az utasok számát érintő szakirodalmi bizonytalanságokra sem, egyszerűen átvették az 1864-es létszámot.¹¹ Még meglepőbb, hogy a könyvből egyáltalán nem derül ki, hogy a „Noé bárkájaként” aposztrofált szerelvény voltaképpen hány budapesti és hány vidéki utast vitt magával.

A következő fejezet (*Élet Bergen-Belsenben / Life in Bergen-Belsen*) a lágerélet hónapjait kívánja reprezentálni. Ez az egység – véleményünk szerint – a legproblematisabb része a BFL kiadványának. Nem nyújt mást, mint összesen három (!) visszaemlékezőtől kiválogatott idézetek rövid halmazát, amelyet Irsai István grafi-

9 = = Ami egyébként a kötetből nem derül ki. Vö. Szamosi, 2008.

10 = = Bergen-Belsen Katalóg, 2009: 179.

11 = = Az utaslétszámot a mértéktartó irodalom jelenleg 1683–1690 közé teszi. Rahe-Fischer (szerk.), 2020: 17–23.

kus táborban készített rajzai és grafikái illusztrálnak,¹² holott a Lüneburger Heidén elfekvő lágerkomplexum volt a vonat utasainak legfontosabb, többségüknek mintegy fél évig közös színtere.¹³ Irsainak, mint a vonat egyik utasának, a korszak neves alkalmazott és reklámgrafikusának szerepeltetése jó ötlet volt, annál is inkább, hiszen ő a családtrótténetek között is helyet kap. Ugyanakkor fájdóan hiányzik a történeti interpretáció. A kötet hiányossága, hogy sem itt, sem másutt nem derül ki Bergen-Belsen jelentősége, a szerzők nagyvonalúan elsiklottak afelett, hogy a Kasztner-vonat utasai a holokauszt egyetemes történetének prizmáján át szemlélve is mennyire különleges táborba kerültek. Bergen-Belsen az ss lágerbirodalmában 1942-től azt a szerepet kapta, hogy egy meghatározott részében olyan európai zsidókat gyűjtsenek össze, akiket a szövetségesekkel való titkos tárgyalások eredményeként német hadifoglyokra vagy más német nemzetiségű személyekre kívántak cserélni. Kasztnerék érkezése előtt a britek és a németek néhány csereakcióat nyélbe is ütöttek.¹⁴ Kasztner és utastársai is éppen ezért kerültek a kezdetben Zivilinternier-tenlagernek (civil internáltak tábora), majd többnyire Aufenthaltslagernek (tartózkodási tábor), később Sonderlagernek (speciális tábor) nevezett lágerrészbe, ahonnan két lépcsőben Svájcba távozhattak. A Sonderlagerben a családok együtt maradhattak, a foglyok itt sokkal jobb feltételek között éltek, mint az ss lágerrendszerében bárhol másutt, amit többek között az is fémjelez, hogy nem szabtak ki rájuk munkakötelezettséget és részlegükben szabadon szervezkedhettek. Ugyancsak ez volt az egyedüli lágerrészt, ahol a foglyok döntő többsége, 90%-a zsidó volt és nem hadifogoly vagy politikai rab.¹⁵ Véleményem szerint a kötetben a fenti körülmények ábrázolásának teljes negligálása hiba, hiszen az olvasó számára komplex képet lehetett volna nyújtani az ottani körülményekről, nem is beszélve a csoport táborban töltött hónapjainak teljesen egyedülálló, és a magyar olvasók előtt aligha közismert viszonyairól, amelyek a kötet családtrótténeteihez is gazdag munitiót szolgáltathattak volna.

A *Menekültélet Svájcban / Refugee Life in Switzerland* című fejezetről is hasonlók lehet elmondani: az ugyan kiderül, hogy az első csoport augusztus 21-én 318 fő volt (27.), ellenben azt már nem, hogy a jóval nagyobb, december 7-én a semleges államba megérkező kontingensben hány szerencsétlen, elgyötört embert került

12 == Irsai műveit, életútját, különösen táborbeli szerepét egyébként Németországban szintén feldolgozták egy Magyarországon korábban és e könyvben egyaránt viszszhangtalanul maradt, két nyelven is kiadott kötetben: Löb–Rahe–Irsai, 2014; 2015.

13 == A fennállása során több ízben funkciót váltott Bergen-Belsen a cseretábor mellett hadifogolytábor és munkatábor is volt, ahová 1944 júliusa és 1945 áprilisa között a Kasztner-vonaton kívül mintegy 12 000 magyar zsidót hurcoltak. Mellette helyezkedett el az 1944 decemberétől magyar honvéd- és hadapródegységeket is állomásoztató katonai páncélos kiképzőtábor (Truppenübungsplatz Bergen-Hohne) is. A magyar vonatkozásokról összefoglalóan: Billib, 2014; Szécsényi, 2019.

14 == Lásd elsősorban Bauer, 1996; Breitman, 1997.

15 == Rahe, 2008: 189–190.

ki az északnyugat-németországi táborok komplexumból. Ezt leszámítva a tematikai egységben korrekt összefoglalót kapunk a Kasztner-csoport svájci menekültstátuszban – nehézségekkel teli, ám szabadságban – eltöltött időszakáról.

A munka nagyobb része, kétharmada tizenkilenc budapesti zsidó magánszemély, jórészt házaspár személyes történetén keresztül enged a korábbiaknál mélyebb bepillantást a címben megjelölt út történetébe. Nem lehet eléggé dicsérni azt a kezdeményezést, amely a vészkorszak hazai irodalmában a sokáig *mainstream*-nek számító elkövetői oldal helyett/mellett a klasszikussá vált hilbergi felosztás szerinti más résztvevői csoportok – jelen esetben az áldozatok – forrásai alapján, áldozati nézőpontból mutatja be a holokauszt eseményeit. Az 1990-es évekig a kutatásokban az áldozatok „*majdnem láthatatlanok*” voltak,¹⁶ az ő személyes tapasztalataik immár az áldozatok utáni időben, egyúttal a digitalizáció előretörésével váltak hangsúlyosabbá.¹⁷ A hazai irodalomban mégis ritkán találkozunk olyan munkákkal, amelyek nemcsak rájuk fókuszálnak, de kifejezetten a kisemberek történeteivel foglalkoznak.¹⁸ Az ehhez kapcsolódó narratív források, ego-dokumentumok értő feldolgozása alapján bemutatott rövid családtörténetek apró építőkövek ahhoz, hogy jobban megértsük az elszenvedők szűk mozgástérre szabott lehetőségeit, cselekedeteit.

A Kasztner-vonat fővárosi utasai esetében a mikrotörténeti interpretáció jól egészíti ki a Budapest–Bergen–Belsen–Svájc útvonalról általánosan írottakat. Sajnos a könyv műfaji keveredése és a szűkre szabott keretek nem tették lehetővé az egyéni életutak mélyebb elemzését, holott a kötet végi forrásjegyzékből és az albumszerű képanyagból kitűnik, hogy bőven lett volna elég forrás a hosszabb, komplexebb leírásokhoz. Ezzel együtt is egy-egy személyről nemcsak a deportálásuk történetét ismerhetjük meg, de a szerzők sikerrel törekedtek a budapesti közéletben betöltött szerepüket is bemutatni, sőt, családtörténetük legfontosabb vonatkozásait is ábrázolni. Végigkövethetjük a kiválasztott személyek svájci megmenekülése utáni sorsát is. A tíz személyes történet remek egységgé formálja e fejezeteket, amellyel szemben csupán három kritikai megjegyzést fogalmazhatunk meg. Nem szeretnék számon kérni a kötetben olyasmit, ami eleve nem volt célja, mégis úgy érzem, hiánypótló vállalkozás lett volna, ha a szerzők nemcsak néhány, de az összes budapesti utasról összegző megállapításokat tesznek.¹⁹ Kifogásolható az is, hogy a kötet nem ad magyarázatot arra, miért éppen ez a tizenkilenc személy került bemutatásra.

Ráadásul a válogatás némi ellentmondást eredményezett: a szerzők a korábbiakban a Kasztner-vonatot kifejezetten nem prominens zsidók mentőakciójának állít-

16 = = Ehrenreich–Cole, 2005: 213.

17 = = Kovács, 2018: 107–119.

18 = = Pető–Szabó–Szécsényi, 2020: 385–389.

19 = = A fennmaradt utaslisták az International Tracing Service levéltárában fellelhetők, a Gedenkstätte Bergen-Belsen (GGB) archívumában pedig tudományos igényű utasjegyzék is készült. (Köszönöm Bernd Horstmannak [GGB] az információt.)

ják be, azonban a bemutatott családtörténetek nem ezt támasztják alá. Apor József és felesége ugyanis építési nagyvállalkozó házaspár, Bamberger György élelmiszeripari nagyvállalkozó, Dankner Henrik pedig neves, a felsőbb körökkel bizonyára jó kapcsolatokkal bíró budapesti ékszerész. Munk Gábor és felesége élelmiszer-nagykereskedőként került a belsni különleges táborrészbe, utóbbiak ráadásul a Kahan család közeli rokonai voltak, ami arra utal, hogy volt, aki ekkor is kamatoztatni tudta az elit családok közti kapcsolatokat. Freudiger Károly élelmiszeripari vállalkozó és háztulajdonos neves budapesti ortodox família tagja volt, Kahan Nison és neje, Munka Gizella a hazai cionista mozgalom és közélet neves reprezentánsaiként, vezetőiként éltek a Sztójay-kormány alatti Budapesten. Kahan Nison ráadásul 1944 tavaszától a Központi Zsidó Tanács tagja is volt. Sternberg Zebulon Jonatán és felesége, Dach Margit budapesti régiség-nagykereskedők voltak, kiváló kapcsolatokkal. A fenti személyek esetében tehát a fővárosi zsidó elitről beszélünk, akik – mint az egyes leírásokból kiderül – kivétel nélkül baráti vagy üzleti kapcsolatban álltak a cionisták egyes csoportjaival, a Vaadával vagy éppen magával Kasztner Rezsővel. Dankner Henrik például egy vásárlója révén került kapcsolatba Kasztnerrel, s ez elég volt ahhoz, hogy több családtagját is a vonatra menekítse. Szondi Lipót, a korszak népszerű és neves pszichiáttere, a sorselemzési módszer világhírű kifejlesztője és felesége, az utazásairól naplót író Radványi Lili az értelmiségi felső tízezerhez volt sorolható. Irsai István, a korban ismert és jómódú reklámgrafikus ugyancsak cionista munkakapcsolatai révén került be. Jól látszik tehát, hogy az utasok valamilyen módon a tehetős vagy éppen elitcsoportok tagjaiként menekültek meg. A fenti szociológiai mintába egyetlen házaspár nem illeszkedik: Gádor László és felesége, Donáth Blanka. A mérnök-tisztviselő és fiatal felesége inkább a budapesti zsidó kispolgársághoz tartoztak, ám abban ők is azonosak a bemutatott többi személlyel, hogy fiatal cionistákkal való kapcsolatuk révén kerültek a vonatra.

Megrendítő olvasni, hogy a foglalkozáshoz kötődő egykorú vagy háború utáni munkaügyi dokumentumok, fényképek, korabeli ábrázolások, lakásívek, kérelmek, képeslapok, levelek, memoárrészletek és egy sor egyéb forrás által és családtörténeti leírásokon keresztül bemutatott tizenkilenc személy közül csak négyen választották a svájci Caux-ban, illetve Montreux-ben megélt felszabadulás után a Magyarországra történő repatriálást. A többiek szétszóródtak a világ számos államában. A kötet összességében fontos hozzájárulás a magyarországi holokauszt historiográfiájához, látásmódja illeszkedik a kurrens nemzetközi kérdésfelvetésekhez. Bizonyítja, hogy a traumák, egyéni és kollektív üldöztetések vizsgálata mikrotörténeti vizsgálatok révén színes, összetett képet alkot, s e mozaikok nélkül az összkép voltaképpen nem is lenne megfejthető.

=== Hivatkozott irodalom ===

Bauer, 1996

Bauer, Yehuda: *Jews for Sale? Nazi–Jewish Negotiations, 1933–1945*.
Yale University Press, New Haven.

Benedek–Vámos, 1990

Benedek István Gábor – Vámos György: *Tépd le a sárga csillagot. Interjúk az 1944-es budapesti zsidó ellenállásról*. Pallas Lap- és Könyvkiadó, Budapest.

Bergen-Belsen Katalog, 2009

Bergen-Belsen. Kriegsgefangenenlager 1940–1945. Konzentrationslager 1943–1945. Displaced Persons Camp 1945–1950. Stiftung niedersächsische Gedenkstätten (szerk.). Wallstein Verlag, Göttingen.

Billib, 2014

Billib, Stephanie: „In Folge eines glücklichen Zufalls...” Das Ungarnlager in Bergen-Belsen von Dezember 1944 bis April 1945. In: *Bergen-Belsen Neue Forschungen*. Szerkesztette: Habbo Knoch – Thomas Rahe. Wallstein Verlag, Göttingen. 92–99.

Bogdanor, 2016

Bogdanor, Paul: *Kasztner's Crime*. Routledge, Milton Park.

Breitman, 1997

Breitman, Richard: Himmler and Bergen-Belsen. In: *Belsen in History and Memory*. Szerkesztette: Jo Reilly – David Cesarani – Tony Kushner – Colin Richmond. Frank Cass, London–Portland. 72–84.

Gur, 2007

Gur, David: *Brothers for Resistance and Rescue: The Underground Zionist Youth Movement in Hungary during World War II*. Gefen Publishing House, Jerusalem.

Gyáni, 2008

Gyáni Gábor: Helyünk a holokauszt történetírásában. *Kommentár*, 3. sz. 13–23.

Ehrenreich–Cole, 2005

Ehrenreich, Robert M. – Tim Cole: The Perpetrator-Bystander-Victim Constellation: Rethinking Genocidal Relationships. *Human Organization*, 3. sz. 213–224.

Haraszi (szerk.), 2005
Auschwitzi jegyzőkönyv. Szerkesztette: Haraszi György. Múlt és Jövő Kiadó,
Budapest.

Karsai–Molnár (szerk.), 2013
The Kasztner Report. *The Report of the Jewish Rescue Committee, 1942–1945*
by Rudolf Kasztner. Szerkesztette: László Karsai – Judit Molnár.
Yad Vashem, Jerusalem.

Klacsman, 2020
Klacsman, Borbála: Bookreview on Budapest–Bergen-Belsen–Svájc: A Kasztner-
vonat fővárosi utasai [Budapest–Bergen-Belsen–Switzerland: The Budapest
passengers of the Kasztner train]. Edited by Anikó Lukács. Budapest: Buda-
pest City Archives, 2020. *The Hungarian Historical Review*, 3. sz. 580–582.

Kovács, 2018
Kovács Éva: „Post-testimony”. A tanúságtétel helye a Soá történeti elbeszélésében.
Socio.hu, 3. sz. 107–119. https://socio.hu/uploads/files/2018_3/29_kovacseva.pdf (utolsó letöltés: 2021. április 10.).

Laczó, 2019
Laczó Ferenc: Változó helyünk a holokauszt történetírásában. *Szombat*, május 3.
<https://www.szombat.org/tortenelem/valtozo-helyunk-a-holokauszt-tortenet-irasaban> (utolsó letöltés: 2021. április 29.).

Löb, 2009
Löb, Ladislaus: *Megvásárolt életek. Kasztner Rezső vakmerő mentőakciója.*
Egy túlélő története. Athenaeum, Budapest.

Löb–Rahe–Irsai, 2014
Postkarten von Bergen-Belsen. István Irsai und seinen graphisches Werk.
Szerkesztette: Ladislaus Löb – Thomas Rahe – Miryam Sonnenfeld-Irsai.
Stiftung niedersächsische Gedenkstätten, Celle.

Löb–Rahe–Irsai, 2015
Postcards from Bergen-Belsen. István Irsai and his graphic art.
Szerkesztette: Ladislaus Löb – Thomas Rahe – Miryam Sonnenfeld-Irsai.
Stiftung niedersächsische Gedenkstätten, Celle.

Novák, 2007

Novák Attila: Ellenállás vagy önmentés? Adalékok az 1944-es magyarországi cionista ellenállás problémájához. *Századok*, 1. sz. 143–166.

Pető–Szabó–Szécsényi, 2020

Andrea, Pető – Alexandra, M. Szabó – András, Szécsényi: Introduction. *The Hungarian Historical Review*, 3. sz. 385–389.

Porter, 2007

Porter, Anna: *Kasztner vonata. Kasztner Rezső igaz története regényben elbeszélve*. Mérték Kiadó, Budapest.

Rahe, 2008

Rahe, Thomas: *Bergen-Belsen: Stammlager*. In *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*. 7. kötet. Szerkesztette: Wolfgang Benz – Barbara Distel. Verlag C. H. Beck OHG, München. 186–217.

Rahe, 2014

Rahe, Thomas: Die „Kasztner-Gruppe” im Konzentrationslager Bergen-Belsen. Soziale Struktur, Lebensbedingungen und Verhaltensformen. In: *Bergen-Belsen. Neue Forschungen*. Szerkesztette: Habbo Knoch – Thomas Rahe. Wallstein Verlag, Göttingen. 51–91.

Rahe–Fischer (szerk.), 2020

Kolb Jenő: „Hit az emberben.” *Bergen-belseni napló*. Szerkesztette: Thomas Rahe – Lajos Fischer. Wallstein Verlag, Göttingen. 15–55.

Szamosi, 2008

Szamosi, Annie: *Rudolf Kasztner in History, in Testimony, and in Memory*. Library and Archives Canada, Ottawa.

Szécsényi, 2019

Szécsényi András: Magyar deportáltak útvonalai Bergen-Belsenbe (1944–1945) a tanúságtételek tükrében. In: *Tanulmányok a magyarországi zsidóság történetéből*. Szerkesztette: Gecsényi Lajos. Milton Friedman Egyetem, Budapest. 175–191.

Szita, 2005

Szita Szabolcs: *Aki egy életet megment – a világot menti meg. Mentőbizottság, Kasztner Rezső, SS-embervásár 1944–1945*. Corvina Kiadó, Budapest.

Veszprény, 2021

Veszprény, László Bernát: „Zionist rescue was Definitely an inter-organizational project.” New Aspects of the Kasztner-Train. In: *The Holocaust in South-Eastern Europe. Historiography, Archives Resources and Remembrance*. Szerkesztette: Adina Babeş-Fruchter – Ana Bărbulescu. Vernon Press, Wilmington. 263–291.

Kulcsszavak

=====

Budapest, könyvismertetés, zsidómentés